

Voeding

Samenvatting van het themarapport

Onderdeel van het project:
Our Common Future 2.0
2010-2011

Thematrekkers:

Carl Hoyer; Martijn Messing

Deelnemers:

Jenny van den Boogaard; Kimo van Dijk; Corné van Dooren; Berdi Doornebosch;
Chris Dutilh; Catherina Giskes; Diana Kortbeek; Jelleke de Nooy

© 2011 Stichting Our Common Future, Doetinchem

Deze samenvatting is onderdeel van het crowdsourcing project Our Common Future 2.0 (OCF 2.0), uitgevoerd door 400 vrijwilligers. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Stichting Our Common Future.

De inhoud van deze samenvatting is gebaseerd op een van de negentien deelrapporten en vele en zeer diverse bronnen, bijeengebracht door vrijwilligers. De eindredactie van OCF 2.0 besteedt de uiterste zorg aan de betrouwbaarheid en de volledigheid van alle gepubliceerde informatie. Onjuistheden kunnen echter niet worden voorkomen. Hoewel bij het gereedmaken van deze samenvatting de grootst mogelijke zorgvuldigheid wordt betracht, bestaat altijd de mogelijkheid dat bepaalde informatie na verloop van tijd verouderd of niet meer juist is. Wij zijn niet aansprakelijk voor de gevolgen van activiteiten die worden ondernomen op basis van deze samenvatting.

Bepaalde verwijzingen in deze samenvatting voeren naar informatiebronnen die door derden worden bijgehouden en waarover wij geen controle hebben. Wij dragen dus niet de verantwoordelijkheid voor de nauwkeurigheid of enig ander aspect van de informatie uit die bronnen. Het noemen van deze informatiebronnen is op geen enkele manier een aanbeveling voor de auteur of goedkeuring van de informatie.

De redactie heeft haar uiterste best gedaan om bronnen en rechthebbenden van beeldmateriaal dat wordt gebruikt te achterhalen en te vermelden. Wanneer desondanks beeldmateriaal wordt getoond waarvan u (mede)rechthebbende bent en voor het gebruik waarvan u niet als bron of rechthebbende wordt genoemd, ofwel voor het gebruik waarvoor u geen toestemming verleent, kunt u zich in verbinding stellen met de redactie via de website www.ourcommonfuture.nl. Het project OCF 2.0 heeft een informatief, non-commercieel karakter.

Het project

Our Common Future 2.0 (OCF 2.0) is een innovatief crowdsourcing project rond duurzaamheid nu en in de toekomst. Met ruim vierhonderd mensen is in korte tijd een toekomstvisie ontwikkeld op negentien belangrijke maatschappelijke thema's:

- Afval;
- Bestuur;
- Duurzaamheid;
- Maatschappij;
- Natuur;
- Economie;
- Energie;
- Leiderschap;
- Leren;
- Mobiliteit;
- Productie;
- Sociale Media;
- Spiritualiteit;
- Toerisme;
- Voeding;
- Water;
- Werk;
- Wonen;
- Zorg.

Meerstemmig debat over duurzaamheid

Het doel van dit project was om met elkaar op een ongewone manier na te denken over de betekenis en ontwikkeling van 'duurzaamheid'. Al lang is die term niet meer het exclusieve domein van milieukundigen en ecologen. Het begrip duurzaamheid wordt voor steeds meer onderwerpen gebruikt. Dat is soms lastig want daarmee vervaagt de betekenis. Tegelijkertijd is die verbreding ook positief, want het geeft aan dat het debat over duurzaamheid zich steeds verder ontwikkelt.

Het project Our Common Future 2.0 presenteert dan ook niet dé definitie van duurzaamheid, maar toont juist meerdere invalshoeken van en opvattingen over duurzaamheid naast elkaar. Deze meerstemmigheid of polyfonie is een realistische afspiegeling van het maatschappelijke debat over duurzaamheid. Op de website van het project (www.ourcommonfuture.nl) staan over alle thema's deelrapporten en uitgebreide samenvattingen voor wie verdieping zoekt.

Het resultaat is ook terug te lezen in het boek *Duurzaam Denken Doen*. Het boek is geschreven voor een breed publiek, voor mensen zoals jij en ik in Nederland, en niet speciaal voor wetenschappers, beleidsmakers of managers. De intentie is om een goed toegankelijk en prettig leesbaar boek aan te reiken.

Net als in de werkelijkheid verloopt het debat soms analytisch en soms een tikje rommelig, soms met een vleugje humor of met kritiek, soms met onderbouwde bijdragen en af en toe met losse opmerkingen. Het is aan de lezer om door de tekst heen als het ware in debat te gaan met de honderden mensen die hebben meegedacht.

De samenvatting

Definitie Wij introduceren graag de volgende definitie: "Een duurzame voedselvoorziening zorgt voor de zekerheid dat voedsel geproduceerd en geconsumeerd wordt met respect voor (ieder) mens, dier en milieu, nu en later. "

Drastische maatregelen nodig. Dat realiseren gaat een heel bijzondere uitdaging worden. In het jaar dat Gro Harlem Brundtland haar 'Our Common Future' schreef (1987) ging de mensheid door de duurzaamheidsbarrière. In 1987 gebruikten alle mensen samen precies datgene wat onze planeet in één jaar kan opbrengen. Sindsdien zijn door de exponentiële groei de grenzen van de planeet op meerdere fronten fors overschreden en is er voor het gedrag van de mens anno 2010 eigenlijk 1,5 planeet aarde nodig. Bij een "business as usual" scenario (BAU) eten we al in 2030(1) mondiaal twee keer zoveel als nu. Een situatie die om drastische collectieve maatregelen vraagt.

Hoofd hart en handen! Brundtland schreef in haar voorwoord. 'De grootste uitdaging zal misschien wel worden om de opgave waarvoor we staan tussen de oren en in hart en ziel van de mens te krijgen'. 23 jaar later zijn wij met deze 'Hoe doen we dat dan?' vraag aan de slag gegaan. In de wetenschap dat gedragsverandering slechts voor 10% bestaat uit bewustwording en voor 90% uit beïnvloeding door o.a. wetten, prijzen, goede voorbeelden, de buurman, schaarste, afspraken en bonussen komen wij in deze samenvatting met de noodzaak, de weeffouten, de mogelijkheden, het principe en de manieren waarop de mens in zijn/haar verschillende rollen te 'raken' is en wat hij/zij kan doen om anderen te 'raken'. Voedsel is een basisbehoefte maar ook een lifestyle. Vanuit de urgentie om anders met onze voedselvoorziening om te gaan spreken we verschillende partijen (overheid, bedrijven, burgers, NGO's e.d.) aan op hun verantwoordelijkheid!

Nu beginnen! Interviews met experts leerden ons dat de mens niet ingesteld is op de lange termijn en dat doemscenario's niet door het menselijk brein/systeem worden opgenomen. Dus moeten veranderingen op de korte termijn gebeuren! Laten we dan ook de boodschap met betrekking tot duurzame voedselproductie en consumptie vol uitdaging brengen en vandaag beginnen!

De poster

VOEDSEL

OUR COMMON FOODTURE

EEN DUURZAME VOEDSELVOORZIENING VOORZIET IN DE ZEKERHEID DAT VOEDSEL GEPRODUCEERD EN GECONSUMEERD WORDT MET RESPECT VOOR MENS, DIER EN MILIEU

“ *Brundtland:* De grootste uitdaging zal zijn om de noodzaak tot transitie tussen de oren en in hart en ziel van de mens in zijn/haar verschillende rollen te krijgen. **”**

HOE KUNNEN WE DIE TRANSITIE BEWERKSTELLEN?

AWARENESS KNOWLEDGE

Kennis van de noodzaken da waeffauten de mogelijkheden

NOODZAKEN: Voedselproductie nu heeft grote negatieve impact, o.m. waterverbruik en dierlijke productie; dichte verpakking van voedsel, nadruk op consumptie, bestrijdingsmiddelen en mest, overbegroeiing. Volgens FAO projecties is de komende 40 jaar wereldwijd nog eens zeventig procent meer voedsel nodig.

MOGELIJKHEDEN: Coherente kringlopen – landbouw
Verantwoordelijkheid burgers voor voedselproductie
Voeding – gezondheid
Afwijk in de keten verminderen
Bevustvoering, nieuwe inzichten, cultuurverandering
Nieuwe technologieën

PRINCIPAL KNOWLEDGE

Principes van handelen; definitie en randvoorwaarden voor duurzame productie en consumptie.

DE UITDAGINGEN: Voedsel (incl. water) is de absolute levensvoorwaarde nummer een. Zecere voedselzekerheid onder druk, komt te staan zuller onlusten en zelfs oorlogen uitbreken. Om dit te voorkomen en langjarig (duurzaam) in een mondiale voedselvoorziening te voorzien zijn ingrijpende maatregelen en 'omdenken' nodig.

HANDELINGSPERSPECTIEF: prioriteiten, voorwaarden, doel en afreke-mechanismen; gedrag skimmeren van mensen. Het creëren van een coörmone, vormt menselijke interventies naar de toekomst.

ACTIE IN HOOFD, HART & HANDEN

Als je de motieven voor gedrag van mensen weet, dan kun je ook de interventies bedenken om het gedrag te veranderen.

OVERHEID: Beleid dat de diversiteit aan oplossingen recht doet
Internationaal afstemmen over beleid
Balans tussen het collectieve en het individuele hersellen
BEDRIJVEN: Nemen de leiding voor de nieuwe licentie to exist
ONDERWIJS: Integreer in onderwijsprogramma's
NGO's: Advocerende en activerende rol, kennis delen
BURGERS: Erken en gebruik je macht in de keten
BOEREN: Herstel natuurlijke kringlopen

1987

Inhoudsopgave

Onze aanpak	1
Awareness knowledge	3
Kennis van de noodzaak:	3
Kennis van de weeffouten, oftewel: waarom en waar gaat het fout?	4
Kennis van de mogelijkheden:	5
Principle knowledge	7
Principes van duurzame mondiale voedselvoorziening	7
De huidige context	8
Transitievraag	10
“How-to” knowledge: de weg naar een duurzame voedselvoorziening	11
De mens in zijn/haar rol als beleidsmaker (Overheid)	13
De mens in zijn rol als burger en consument	15
De mens in zijn/haar rol als ondernemer	16
De mens in zijn rol als (werknemer / lid van een) NGO	18
De mens in zijn/haar rol van kennisoverdrager	19
Conclusies en perspectief	21

Our Common Food-ture

Hoe raak je mensen in hun rol in hun hart en ziel als het gaat om duurzaam voedsel?

Onze aanpak

Snel groeiende urgentie. Toen wij ons als team bogen over de vraag hoe een duurzame voedselvoorziening er uit zou moeten zien, viel ons op dat er sedert de publicatie van Our Common Future in 1987 geen spectaculaire doorbraken zijn geweest. En dat terwijl de bevolkingsgroei lijkt af te stevenen op een verdubbeling van de wereldbevolking in 2050 ten opzichte van het aantal in 1987 (5 miljard). Om al die mensen te kunnen voeden is een toenemend areaal aan landbouwgrond nodig, waarvoor steeds meer oerbos verdwijnt. Dat proces wordt nog eens versneld door de aanplant van gewassen voor de productie van brandstof voor het snel toenemende verkeer. Kortom, de urgentie voor Actie neemt snel toe.

Duurzame voedselvoorziening. Vervolgens vroegen wij ons af of het zinvol is om precies te beschrijven hoe een duurzame voedselvoorziening eruit zal zien. Daarbij verloren we onszelf al heel snel in welles-nietes discussies zoals: 'biologisch kan de hele wereld voeden' of 'kweekvlees is de oplossing voor het eiwitvraagstuk' of 'kringlopen moeten heel snel gesloten worden', 'dierenwelzijn moet meegenomen worden' etc. Het inspireerde ons niet en zal ook u niet inspireren.

Paradigma shift. Sommige mensen denken dat een paradigma shift de enige oplossing is om de gewenste verandering te bewerkstelligen. We zullen zeker iets moeten doen om de "Tragedy of the Commons" af te wenden. De conclusie van The Global Conference on Agriculture, Food Security and Climate Change, welke plaatsvond in Den Haag de eerste week van november 2010, was: *'nothing less than a paradigm shift is needed, it's not business as usual, we need climate smart agriculture, and of course upscaling of successful models.* Maar wij zien de rol van de mens als grootste uitdaging.

Tragedy of the Commons, ofwel de verwording van "de Meent" als gemeenschappelijke voorziening: hoe volledige individuele vrijheid bij gemeenschappelijk gebruik van goederen leidt tot totale onderbenutting of overexploitatie van die goederen, wanneer door elk individu wordt gestreefd naar maximalisatie van het eigen nut terwijl de kosten (tbv groter individueel nut) worden verdeeld over alle gebruikers van de goederen.

Onze rollen als mens zijn de grootste uitdaging. Het was vooral de opmerking, door Gro Harlem Brundtland in haar voorwoord geschreven, die ons

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

inspireerde en naar wij hopen u ook: 'De grootste uitdaging zal zijn om de noodzaak tot transitie tussen de oren en in hart en ziel van de mens in zijn/haar verschillende rollen te krijgen'. Terugkijkend besef je hoezeer mevrouw Brundtland gelijk had, want 23 jaar na 'Our Common Future 1987' is dit nog steeds de grootste uitdaging.

De vraag "hoe". Wij besloten ons dan ook te concentreren op deze transitievraag. Hoe gaan we de mens in zijn/haar rol als burger, beleidsmaker, wetenschapper, zakenman/vrouw, activist, bestuurder raken in zijn/haar hart en ziel en daarbij inspirerend handelingsperspectief aanreiken om tot actie over te gaan? We weten inmiddels dat gedragsverandering (collectieve-transitie) slechts voor een deel gestuurd wordt door bewustwording (ongeveer 10%) en voor een groot deel door beïnvloeding (90%) (uitspraak Prof. Dr. Rick van Baaren. Hoogleraar gedragsbeïnvloeding).

We hebben daarom de volgende stapsgewijze aanpak gekozen:

- 1) Beantwoorden van de 'waarom vraag'. Waarom gaat het fout? Waarom moet het anders? Dus kennis en inzicht krijgen in en bewustworden van (1) de noodzaak tot, (2) de weeffouten die er zijn, (3) de mogelijkheden voor oplossingen. De antwoorden op deze vraag formuleren wij onder de noemer **Awareness Knowledge**.
- 2) Dan komt de vraag 'Wat zijn dan de principes van een duurzame voedselvoorziening?' en omdat wij ons daarbij concentreren op de vraag hoe we de mens in zijn/haar verschillende rollen mee krijgen in de noodzakelijke transitie, stellen we ook de vraag 'Wat zijn dan de principes van de menselijke natuur (psychology of Human Nature)?'. De antwoorden op deze vraag formuleren wij onder de noemer **Principle Knowledge**, principes van handelen met betrekking tot duurzame voedselproductie en consumptie.
- 3) Daarna komt de vraag 'Hoe gaan we dat dan doen, de mens raken en tot verandering verleiden in zijn/haar verschillende rollen?'. Hoe pakken we een duurzame voedselvoorziening aan als het een uitdaging is met meerdere probleemeigenaren? Welke partijen hebben verantwoordelijkheid en zullen een belangrijke rol gaan spelen in het veranderproces c.q. de paradigma shift. Waarop spreken we de verschillende partijen aan die een belangrijke rol zullen spelen om het integrale en globale voedselthema vanuit het eigen perspectief en handelen naar een duurzame voedselvoorziening te bewegen? De antwoorden op deze vraag zijn te vinden onder de noemer "**How to**" **Knowledge**.

Weeffouten: er zijn "patronen" geslopen in onze manier van denken en handelen, die niet juist zijn, , maar die we als gewoon zijn gaan ervaren: weeffouten in onze manieren van samenleven en produceren.

Awareness knowledge

Kennis van de noodzaak:

Grote ontwikkelingen die van invloed zijn op het realiseren van een duurzame voedselvoorziening zijn onder meer:

De wereldbevolking blijft groeien Het middenscenario verwacht dat we 9 miljard mensen in het jaar 2050 moeten voeden en daarbij zal het mondiale voedselpatroon bij een business as usual scenario veel luxer zijn en meer dierlijke eiwitten bevatten dan anno 2010. Sinds 2007 woont meer dan de helft in steden waardoor de afstand tot het land en de voedselproductie toeneemt.

Uitputting van natuurlijke hulpbronnen Bij een 4% jaarlijkse economische groei (IMF groei 2010) verdubbelt een economie (het verbruik van goederen) zich iedere 17,5 jaar. Dit betekent dat we dus al in het jaar 2030 2x zoveel eten nodig hebben, hiervoor 2x zoveel energie gebruiken, we 2x zoveel landbouwgrond, varkensstallen, kippen, koeien, vissen, zoetwater en kunstmest gaan gebruiken dan we vandaag de dag doen terwijl we nu al snel de gevarenszone naderen. Land is schaars, zoetwater wordt schaarser en schaarser en de fosfaat mijnen zullen in 2030 leeg zijn.

De schade die we aan de aarde toebrengen is niet in geld uit te drukken. De vraag is hoe we die terugbetalen. Dat kan eigenlijk niet. Dus het voorzorgsprincipe: voorkomen is beter dan genezen.

Werken aan duurzame voedselvoorziening is belangrijk omdat de ecologische grenzen nu al overschreden worden. Volgens een recente publicatie in Nature zijn er een aantal ecologische grenzen die niet overschreden mogen worden om onacceptabele veranderingen in het milieu te voorkomen: klimaatverandering, biodiversiteitverlies, stikstofkringloop, fosfaatkringloop, ozon depletie, verzuring oceanen, watergebruik, landgebruik, fijnstof en chemische vervuiling.

Voedselzekerheid? Nu al wordt 70% van alle landbouwgrond in de wereld gebruikt voor veevoeder productie en is de gehele voedselketen verantwoordelijk voor 1/5 tot misschien wel 1/3 van de klimaatbelasting. Wij kunnen ons niet voorstellen hoe we dit mondiaal gaan doen zonder dat de voedselzekerheid in het geding komt.

Grenzen aan de groei. De kennis van de noodzaak blijft een ongemakkelijke waarheid. De Club van Rome gaf het aan in 1972 in haar rapport Grenzen aan de Groei, Our Common Future 1987 was duidelijk en de kikker van Al Gore blijft in het warmer wordende water zitten.

Om met een groeiend aantal mensen binnen de draagkracht van de aarde te blijven is het nodig de impact (footprint) per persoon drastisch te verminderen. Technische oplossingen alleen zijn niet voldoende; er zullen een duidelijke gedragsverandering en een ander consumptiepatroon nodig zijn.

Kennis van de weeffouten, oftewel: waarom en waar gaat het fout?

Integrale prijsverrekening. We zijn vergeten de diensten van onze planeet in de prijzen van voedsel door te rekenen. Als we weten dat de prijs van olie verdubbelt, te kappen bosgrond 'gratis' is en de kosten van broeikasemissies nog niet berekend worden en we weten dat de gehele vlees- en zuivelindustrie voor minimaal 18% verantwoordelijk is voor de uitstoot van alle broeikasgassen samen. Wat zou dan een liter melk, een biefstukje of een kippenpoot gaan kosten? En dan is de gehele voedselindustrie samen wel verantwoordelijk voor 20-35% van de broeikasgassen.

Wie is verantwoordelijk? We hebben de verantwoordelijkheid voor een duurzame voedselvoorziening niet collectief georganiseerd en zijn daarbij vergeten een duidelijk doel vast te stellen.

Geen duidelijk gemeenschappelijk doel en geen leiderschap. Onze economie en bestuur lijken vooral gebaseerd op beperkende regels en geïnstitutionaliseerd wantrouwen. De samenleving heeft nu geen duidelijk doel en wordt daardoor complex en onbeheersbaar. Dit slaat creativiteit dood, maakt overheidsbeleid sanerend in plaats van reorganiserend, en daagt niet uit tot participatie van iedereen.

Ongelijkheid. De focus ligt daarbij historisch op 'meer is beter' en de mondiale verdeling is niet gelijk. De rijke landen profiteren al eeuwen van de landen in ontwikkeling. 1 miljard mensen hebben last van overgewicht terwijl ongeveer evenveel mensen dagelijks honger lijden.

Meer is beter of small is beautiful? Veel educatie is nog gericht op 'het meer is beter' principe. Hele drommen kinderen worden nog opgevoed met de gedachte dat we leven in een wereld van overvloed.

Complex systeem. Daarbij begrijpt de mens de samenhang der dingen nog niet. Ingrijpen in een volledig samenhangend systeem kan onverwachte bijeffecten hebben die oncontroleerbaar blijken te zijn. Goethe omschreef dit effect al in zijn essay "de Tovenaarsleerling". De leerling van de tovenaer denkt dat hij weet hoe de toverspreuk gaat, in het begin ziet het er goed uit, maar alras gaat er iets fout, de leerling probeert in te grijpen maar weet niet goed hoe en grijpt naar de botte bijl. De gevolgen zijn desastreus.

Onbekendheid. Het grote publiek heeft geen idee van de grote vraagstukken waarvoor we staan, deze worden ook niet publiekelijk gedeeld omdat belangen van politieke en zakelijke aard overheersen. Een ministerie van landbouw zal nu echt niet van de daken gaan schreeuwen dat er minder vlees en zuivel geconsumeerd moet worden. Het economische belang is daarbij te groot.

Menselijke natuur. De oorzaak van deze weeffouten zit in de menselijke natuur. Deze is gericht op eigenbelang. 'Ik heb honger' (eigen behoeften), gaat voor, 'wij hebben honger' en deze honger heb ik nu en niet in de toekomst.

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

Vandaag wil ik eten, morgen zie ik wel weer. Ook status en reputatie spelen hierbij een rol; zolang 'meer is beter' status geeft, blijven we streven naar meer. Mensen kopiëren namelijk het gedrag van anderen en spiegelen zich graag aan voorouderlijke gedragingen. Dit oerinstinct van hebzucht laat ons onze borden te vol scheppen en de winkelwagen te vol laden. De marketingstrategen maken daar dankbaar gebruik van. Meer is beter, ook als dat ten koste gaat van veel.

We zitten vast in oude patronen. De communicatie is niet gericht op een duurzame voedselvoorziening; Consumptie gedreven door meer consumenten en niet op consuminderen. Overmatige consumptie van vet, suikers en zout.

Kennis van de mogelijkheden:

Innovatie. Er is veel mogelijk. Over de hele wereld wordt geëxperimenteerd met technische innovaties en andere manieren van samenwerken/organiseren. De wet van Moore geldt ook voor de techniek, te gebruiken bij het produceren en distribueren van voedsel. Moore voorspelde in 1965 dat door de technologische vooruitgang het aantal transistors op een chip iedere 2 jaar verdubbelt. Tot op de dag van vandaag is dat realiteit. N.B.: als we anno 2010 nog op dezelfde manier zouden boeren als we deden in 1950 dan hadden we nu 18 aardbollen nodig gehad om in ons voedsel te voorzien.

Technische oplossingen. Velen zeggen dat de techniek wel de oplossingen vindt. Kweekvlees is in opmars, genetische manipulatie wordt meer en meer toegepast, er wordt veel onderzoek gedaan naar het verhogen van de opbrengst per hectare. Tractoren en andere landbouwmachines worden aangestuurd via de GPS, stallen worden computergestuurde centra en de kas wordt zo slim dat die meer energie oplevert dan er nodig is. Technische ontwikkeling heeft echter tijd en acceptatie nodig en de tijd dringt.

Natuurlijke kringlopen herstellen. Er is een groeiende belangstelling om met insecten te werken, zo natuurlijk mogelijk te telen, kringlopen meer en meer lokaal te sluiten, biodiversiteit terug te brengen waardoor bijvoorbeeld de bij terug kan keren. Combinatieteelt komt op, er is meer belangstelling voor regionale en streekproducten en de Foodmiles (kilometers transport) staan in de belangstelling. In steeds meer steden zie je stadslandbouw toegepast worden, op daken van restaurants verrijzen kassen waarin de eigen groenten geteeld worden en hele buurten leggen samen een moestuin aan.

Ketensamenwerking en coöperatievorming. Daarbij zie je dat partijen steeds meer gaan samenwerken in de gehele keten, coöperaties zoals Pergola of Community Supported Agriculture (CSA) ontstaan. Mensen adopteren een appelboom, een kip, een geit of een hele koe. Het fenomeen Eco-dorp duikt op waarbij hele dorpen zelf in hun voedselvoorziening gaan voorzien met toepassing van permacultuur; grote concerns kondigen aan Duurzaamheid bovenaan de bedrijfsagenda te zetten omdat ze begrijpen dat anders hun continuïteit in gevaar komt.

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

Overheidssturing. Bij al deze initiatieven, goed of slecht , hebben de nationale overheden de grootste mogelijkheden om de toekomst van ons voedsel zeker te stellen. De overheid heeft bijvoorbeeld de mogelijkheid het prijsinstrument in te zetten door het 'de vervuiler betaalt' principe in te voeren. Ze kan quoteringen op leggen, subsidies geven en onderzoek stimuleren, de boodschap helder brengen en het onderwijs herinrichten. Ze kunnen de verantwoordelijkheden regelen, duidelijke doelen stellen, op kwaliteit sturen in plaats van kwantiteit.

Welke mogelijkheid hebben wij om onze overheid zover te krijgen dat ze ook daadwerkelijk overgaan tot actie?

Principle knowledge

Principes van handelen met betrekking tot duurzame productie en consumptie van voedsel.

Aan de ene kant betreft het hier de kennis van de principes van een duurzame mondiale voedselvoorziening, dus de definitie en de randvoorwaarden waaraan deze volgens ons zou moeten voldoen.

Principes van duurzame mondiale voedselvoorziening

, oftewel Our common Food-ture:

Een duurzame mondiale voedselvoorziening voorziet in de zekerheid dat voedsel geproduceerd en geconsumeerd wordt met respect voor mens, dier en milieu, nu en later

In feite is er, omgerekend naar voedingswaarden, voldoende voedselproductie capaciteit in de wereld om ook met een groeiende wereldbevolking in onze voedselzekerheid te voorzien. Echter, zoals de verdeling, de gewoonten, de productie en de distributie nu geregeld is gaat dit niet lukken. Kijkend naar de noodzaak, de weeffouten en de mogelijkheden werken we het principe van een mondiale zekere voedselvoorziening verder uit. Wij hebben daarom de richtlijnen van het rapport Planet1st (www.planet1st.nl) toegepast op het principe van een duurzame voedselvoorziening: prioriteiten, daarbij behorende voorwaarden, daarbinnen te stellen doelen en te nemen maatregelen.

Prioriteiten bij duurzame mondiale voedselvoorziening :

- De aarde (planet) zetten we op de eerste plaats. Deze is de absolute voorwaarde voor zowel menselijk welzijn als voor economische welvaart.
- Een menswaardig bestaan (people) is direct daaraan verbonden. Rechtvaardige verdeling in de wereld is een kernvoorwaarde voor de noodzakelijke omslag in denken en doen.
- Een economie (profit) die daaruit volgt, die respect heeft voor de grenzen van de ecologische draagkracht van de aarde, in de plaats van onbegrensde groei als ideaal. Waarbij menselijke creativiteit en innovatiekracht van ondernemers een dynamische en continueerbare economie realiseren, met een kwaliteit van leven die beter verdeeld wordt over de wereld.

De voorwaarden die we dan invullen zijn:

- echte kostprijzen hanteren
- ambitieuze duurzaamheidsdoelen stellen
- iedereen verantwoordelijk maken.
- focus leggen op de maatschappelijke waarde.

De doelen die we ons daarbij dienen te stellen:

- Menswaardige kwaliteit (welzijn) is de focus, niet de groei van ons Bruto Nationaal Product.

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

- Effectief mondiaal natuurbehoud: De afbraak van biologische diversiteit moet direct stoppen en omgebogen worden in groei, ieder jaar met bijvoorbeeld 5% toename natuurgebied en behoud en herstel soortenrijkdom.
- De klimaatverandering dient beperkt te worden. Ongeveer 20-35 % van de klimaatverandering is afkomstig van voedselproductie. Willen we mondiaal de temperatuurstijging beperken tot 2°C dan moet bijvoorbeeld de uitstoot van kooldioxyden methaan en lachgas met 80-90% gereduceerd te zijn ten opzichte van 1990. Van de 3.300 kg per persoon CO₂-uitstoot door voedsel, moet toch in 2050 zeker 2.000 kilo verminderd worden.
- Er dient een risicoreductie plaats te vinden rond de energie-infrastructuur. Toen in Engeland de transportbonden staakten zorgden 1000 chauffeurs ervoor dat in 3 dagen alle supermarkten leeg waren.
- De educatie dient opgewaardeerd te worden. Een samenleving die veel investeert in kennis, kunde, vaardigheden is een sociale samenhang. Menselijke waarden zijn immers bepalend voor het consumptiepatroon en menselijk vernuft is de basis voor dynamiek en innovatie.

Te nemen maatregelen. In de onlangs gehouden FAO conferentie in Den Haag werden de volgende uitdagingen benoemd

- Benoemen van de grote uitdagingen.
  - Internationale aanpak van de uitstoot van broeikasgassen. Rijke landen dienen hun uitstoot in 2020 al met 40% gereduceerd te hebben.
  - Stopzetting van de ontbossing en verdubbeling van bosherstel binnen tien jaar.
  - Herstel van de bodemvruchtbaarheid en terugdringing van de verwoestijning.
  - In aanvulling op deze drie maatregelen moeten de rijke landen de ontwikkelingslanden jaarlijks financieel tegemoet komen voor klimaatadaptatie.
- Doorberekenen reële kosten in de kostprijs van voedsel
- Beter meten, om te weten. Het meten van de foodprint is een goede start omdat het een goede indicator is van de milieueffecten van ons handelen.
- Innoveren.
- Samenhang leren zien.

De huidige context

Sinds de eerste publicatie van 'Our Common Future' in 1987, is er veel veranderd in onze samenleving, zowel sociaal (de opkomst van het internet en het individualisme/populisme) als onze leefomgeving (klimaatverandering, schaarser wordende natuurlijke hulpbronnen). Deze paragraaf zegt iets over deze veranderde context, en hoe deze veranderingen invloed hebben op de duurzaamheid van voedselproductie- en consumptie.

Er is **een bewustwordings-golf** gaande, die gemarkeerd wordt door boeken als o.a, 'the tipping point' 'spiral dynamics' en persoonlijke getuigenissen van

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

omslagmomenten, zoals Ray Andersson's (CEO interface FLO) "midcourse to correction, towards a sustainable enterprise". Ook ontstaan er consumenten coöperaties, transition towns, en andere op lokale voedselvoorziening gerichte initiatieven. Dit wijst op een omslag in denken, op toenemend bewustzijn dat we gezamenlijk verantwoordelijkheid dienen te nemen voor de aarde, dat vrijheid niet ongelimiteerd is.

Social media. Één van de belangrijkste veranderingen sinds 1987 is de opkomst van mobiele telefonie, het internet en de zogenaamde 'social media'. Deze nieuwe technieken maken het uitwisselen van informatie en communicatie veel makkelijker, maar leiden ook tot individualisering van onze maatschappij.

Deze technieken helpen ook bij bewustwording over de productie van ons voedsel, en bieden daarnaast een platform om mensen te bereiken, bewust te maken en acties te organiseren tegen of voor bepaalde producenten of regeringen. Helaas zijn internet en social media ook instrumenten om mensen te beïnvloeden en onjuiste informatie te verspreiden.

Klimaat. Mede door media-campagnes zoals die van Al Gore, zijn veel mensen zich bewust van de effecten van (overmatig) energiegebruik op de aarde. Ook zijn veel mensen zich er wel van bewust dat het allemaal wel wat minder kan in Nederland. Dit is een van de belangrijkste stimulators voor de ontwikkeling van maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Helaas blijft dit een (te) beperkte groep mensen, en wordt het gros van de populatie hiermee niet of nauwelijks bereikt.

Oude zekerheden vallen weg. Er is een postmoderne samenleving ontstaan, waarin weinig zekerheden en een vaste waarheid ontbreken. Het enige dat zeker is, is dat alles verandert.

Niet iedereen vindt het gemakkelijk om daarmee om te gaan.

Onveranderd of erger geworden. Tegelijkertijd zijn een aantal zaken na 23 jaar nog steeds niet veranderd, zelfs ernstiger en urgenter zijn geworden.

Voorbeelden hiervan (uit 1987) zijn:

- De wereld produceert meer voedsel per hoofd van de bevolking dan ooit tevoren.
- De landbouw grondstoffen, bronnen en technologie zijn beschikbaar om de groeiende bevolking te voeden.
- De vraag naar vlees en zuivel groeit door.
- In de toegenomen vraag kon voorzien worden door meer land te ontginnen, meer vee te houden en de visserijvloot uit te breiden.
- De productie per hectare kon verhoogd worden door betere zaden, een hoge input van kunstmest en bestrijdingsmiddelen en een uitbreiding van de irrigatie.
- Industriële landbouw, groene revolutie landbouw en lage-input landbouw bestaan als productiesystemen naast elkaar.
- Er is een degradatie van hulpbronnen door erosie, verzuring en watervervuiling.
- Buiten Europa is vooral ontbossing en verwoestijning een grote bedreiging.

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

- Afval, vervuiling en tekort aan water speelt in alle regio's.

Transitievraag

Brundtland rapport 1987: *"If we do not succeed in putting our message of urgency through to today's parents and decision makers, we risk undermining our children's fundamental right to a healthy, life-enhancing environment. Unless we are able to translate our words into a language that can reach the minds and hearts of people young and old, we shall not be able to undertake the extensive social changes needed to correct the course of development."*

(Brundtland rapport: Website: www.un-documents.net/wced-ocf.htm, bezocht 9 december 2010).

Hierin wordt beschreven dat als we onze duurzame doelstellingen niet in woorden kunnen beschrijven die het hart en ziel van de mens, jong en oud, raken, we de sociale veranderingen nodig om te komen tot ontwikkeling onderschatten.

Daarom zullen we voor de weg naar een duurzame voedselvoorziening hierna aangeven welke partijen zijn/haar verantwoordelijkheid moeten nemen en hoe de mens in zijn/haar hart en ziel geraakt kan worden om deze verandering in gang te zetten.

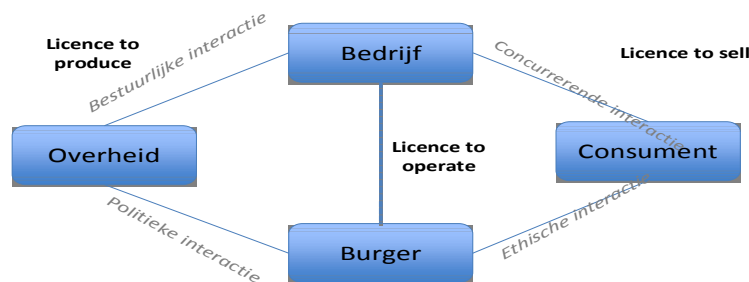

“How-to” knowledge: de weg naar een duurzame voedselvoorziening

Nu het duidelijk is welke urgentie er is voor een duurzame voedselvoorziening, in welke context we leven en welke mogelijkheden er zijn schetst de “how to” knowledge de verantwoordelijkheden en uitdagingen voor verschillende partijen die met elkaar in verband staan.

Wat kan de mens dat doen in zijn/haar verschillende rollen? In dit hoofdstuk beschrijven we de verschillende mogelijkheden die er zijn om iets te doen, waarbij we geen toekomstplaatje (utopia) maar een ontwikkelpad schetsen. We onderscheiden de mens als beleidsmaker (overheid), als activist (NGO), als wetenschapper (kennisinstellingen), als zakenman/vrouw (zakelijke markt/organisaties) en als burger/privé persoon.

Onderstaand model geeft de interacties weer van verschillende partijen die zich tot elkaar verhouden en hoe ze elkaar beïnvloeden in hun acties/bewegingen. Interessant is de beweging naar de license to operate waarbij de burgers en de maatschappij druk uitoefenen op de markt. Een druk die de consument ook beïnvloed in zijn/haar gedrag. Voorbeeld hiervan is het dragen van bont die wordt gezien als een common not-done. Dit bepaald het gedrag van de consument: je zal nog wel een keer nadenken voordat je een bontjas koopt, en bepaald vervolgens de vraag op de markt. Zou het geen uitdaging zijn een common/waarde te creëren als het gaat om duurzaam voedsel? (figuur van Dutilh, uit Duurzaamheid vraagt om openheid, Stichting DuVo, 2003, pag 20).

Bewustwording & Beïnvloeding

Als we ons dan bezig houden met de vraag 'Hoe gaan we de mens in zijn/haar verschillende rollen 'raken' in hart en ziel opdat ze de uitdaging oppakt?', dan is het belangrijk dat we weten hoe de mens bewuster en beïnvloed kan worden. Een interview met Mark van Vugt, Professor sociale psychologie aan de VU te

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

Amsterdam geeft een antwoord: als je de **motieven** voor gedrag van mensen weet, dan kun je ook de **interventies** bedenken om dat gedrag te veranderen weten.

Motieven voor gedragingen van mensen

(Human Nature: Evolutionary Psychological Approaches to Environmental Sustainability)

De mens is gericht op:	Gedragskenmerken van de mens	Duurzaamheids-probleem	Kansen	Mogelijke interventie
Eigenbelang	Mensen prioriteren eigenbelang versus gemeenschappelijk belang	Uitputting van resources	Mensen werken samen met verwanten en in onderlinge sociale netwerken	Gebruik maken van "familie-labels". Willen identificeren aan de common in de groep. Duurzaamheid plaatsen in sociale netwerken.
Het heden, de toekomst is ondergeschikt	Mensen leven vanuit het nu en niet in de toekomst	Overbevolking	In stabiele en veilige omgevingen (NL) zijn mensen eerder in staat lange termijn effecten te waarderen	Vanaf jeugd de perceptie veranderen.
Status en reputatie	Mensen waarderen status	Overconsumptie	Mensen waarderen hun status en dat bepaald hun gedrag.	Duurzaamheid een status geven waar mensen zich aan willen identificeren.
Gelijkkluidendheid	Mensen kopiëren wat anderen doen	Onduurzaam gedrag	Als veel mensen zich duurzaam gedragen wordt dat gekopieerd door de rest.	Informatie geven over de voordelen van duurzaam gedrag. Absolute gegevens beter dan relatieve.
Oerbehoefden	Mensen spiegelen zich aan voorouderlijke gedragingen	Alle bovengenoemde	Mensen reageren op milieuproblemen en houden van natuur.	Zichtbaar/visueel maken van de (milieu)problematiek.

Kansen en Interventies. Mark van Vugt beschrijft in bovenstaande tabel de gedragskenmerken van de mens tegenover de mogelijke interventies om gedrag te beïnvloeden. Veel van deze gedragskenmerken kunnen ook worden gekoppeld aan de weeffouten beschreven in hoofdstuk 1, zoals: de verantwoordelijkheid is niet goed geregeld, er is geen duidelijk doel. De uitdaging van duurzaamheid is dat het een wereldprobleem is, en dat we daarin ieder een gezamenlijke verantwoordelijkheid dragen. Het risico hierbij is dat bij het creëren van een leefomgeving waarbij duurzaamheid centraal staat deze vervolgens het afval over de schutting gooit en daarmee het globale probleem niet is opgelost.

Hoe doe je die interventies? Van nature ontvangt de mens graag positieve boodschappen in plaats van negatieve. Duurzaam gedrag en de motieven daarvoor zijn kwetsbaar. Op het moment dat de omgeving door een crisis of verandering niet meer stabiel is zal het eigenbelang voorop staan. Duurzaamheid zou in deze tijd van urgentie niet meer als 'extra' moeten worden gezien maar als "common" en vast onderdeel van onze levensstijl, bedrijfsvoering en politiek. Er zijn vier interventies mogelijk: informatie geven/ krijgen, identiteit verkrijgen

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

in gemeenschap, vertrouwen in instituties en “incentives” (prikkel) voor verandering

Conclusie. Opvallend is het kleinschalige waarop de mens reageert tegenover het grootschalige van het probleem duurzaamheid. Zoals in de weeffouten beschreven, is het voedselthema een onderwerp met meerdere eigenaren. Meerdere eigenaren die vanuit het eigen belang en perspectief opereren en daar hun bestaansrecht aan verdienen. Multinationals en organisaties zijn gericht op continuïteit en winst. Beide kernelementen van duurzaamheid waarbij er een verschuiving in het economische denken komt waarbij de winst niet alleen in geld maar ook in de waarde voor mens en milieu wordt uitgedrukt en continuïteit wordt ontleent aan het feit dat een organisatie voor nu en toekomstige generaties bestaansrecht verdient. Een kans zit er in de mens in zijn gerichtheid op gelijkkluidendheid en de mogelijkheid om van een duurzamer voedselgedrag een common te maken waar mensen zich graag bij willen aansluiten. Zoals in het voorbeeld genoemd over het dragen van bont.

De mens in zijn/haar rol als beleidsmaker (Overheid)

Rol ambtenaar. Één op de 15 consumerende burgers is in dienst van de overheid. De Nederlandse overheid (de gehele publieke sector) heeft bijna één miljoen mensen in dienst en is daarmee de grootste werkgever van Nederland. Deze één miljoen mensen maken samen het beleid en voeren het uit. In hun rol als ambtenaar zouden ze zich bewust moeten zijn van hun rol als burger en andersom.

Rol overheid. De overheid heeft een ordenende, regelgevende, een presterende, een sturende, een faciliterende en een arbitrerende rol. Ze dient orde te scheppen in de chaos, taken te verrichten die andere delen van de samenleving niet of onvoldoende behartigen, ze stuurt de maatschappelijke ontwikkeling en de ontwikkeling van de samenleving en zorgt voor het maken van en handhaven van de wet. Ze balanceert daarmee tussen het algemeen belang, haar eigen politieke ambities en het individuele belang. Nu de voedselzekerheid voor de toekomst op het spel staat (zie noodzaak) zou de rol van de overheid vooral gericht moeten zijn op het algemene belang nu en in de nabije toekomst en een stevig voedselbeleid past daarbij.

Thema voedsel in beleid, landelijk, provinciaal en lokaal. Benoem de prioriteiten en de voorwaarden en stuur op ambitieuze heldere doelen welke gesteld worden met een focus op menswaardige kwaliteit en niet op kwantiteit. Zorg dat de doelen meetbaar worden (Foodprint) en onderscheid daarbij wat ons in Nederland te doen staat (mitigation) en wat de ontwikkelingslanden te doen staan (adaptation).

Integraliteit in beleid en onderwijs. Voedsel is onlosmakelijk verbonden met milieu, water, klimaat, armoedebestrijding, ruimtelijke planning en gebiedsontwikkeling.

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

Introduceer het begrip 'echte kostprijzen' en start een SDV regeling (Stimuleringsregeling Duurzame Voedselvoorziening) naar het voorbeeld van de Duitse Feedinregeling voor hernieuwbare energiebronnen. Belast daarom al het reguliere voedsel (en vlees- en zuivelproducten extra) met een klimaatopslag, verhoog deze opslag stapsgewijs jaarlijks naar € 100,-- per ton CO₂eq. in het jaar 2020 en gebruik dit geld om voedsel met een lage Foodprint te stimuleren.

Handelingsperspectief bieden. En beloon de juiste keuzes door financieel voordeel, soepele regels of aanbestedingsvoorkeur. Zorg daarbij voor duidelijkheid en geef als overheid het goede voorbeeld, stimuleer innovatie, en samenwerking. Omarm bottom-up initiatieven

Foodture programma voor ambtenaren. Belangrijk is dat alle ambtenaren weten wat de noodzaak is, dat ze de weeffouten leren kennen en weten welke mogelijkheden er zijn opdat ze het principe van een duurzame voedselvoorziening leren begrijpen. Dat wil zeggen, geen tijd verspillen aan verworven rechten, gewoontes, politieke voorkeuren, zakelijke belangen of trage procedures is voor de huidige ambtenaar niet meer uit te leggen aan zijn/haar kinderen of kleinkinderen. En wel duurzaam voedsel op de agenda, medestanders vinden en organiseren.

Regelgeving (regels afschaffen, ruimte voor de goede ontwikkeling creëren door randvoorwaarden scheppen en hier en daar afdwingende regels.

Zorg voor een level playing field, waarbij externe kosten, zoals klimaatverandering, wateronttrekking en watervervuiling, worden toegerekend aan de producten, zodat de vervuiler en gebruiker (van meer belastende producten) gaat betalen. De markt gaat dan positief werken voor duurzaamheid. Dit vergt inzet op Europees niveau.

Stimuleer de volgende initiatieven :

- dat de sociale norm opschuift naar een eetpatroon met minder dierlijke producten. Initiatieven zoals een vleesvrije dag kunnen helpen. Veel Belgische en Duitse steden hebben zich al aangesloten bij het initiatief van een vleesvrije dag. Bekende Nederlanders zijn als ambassadeurs voor een soortgelijke campagne te betrekken.
- bestaande, ook particuliere experimenten, ook ten behoeve van het verder ontwikkelen en opschalen daarvan (bijv. door het innovatienetwerk). Bijvoorbeeld (1) urine hergebruiken voor fosfaatwinning, (2) rioolzuiveringsslib weer geschikt maken voor bemesting, (3) zoutwaterteelt, (4) duurzame varkensstal, (5) kringlooplandbouw, (6) toepassing van gesteentemeel voor bodemverbetering in plaats van kunstmest.
- gemeenten om een lokaal voedselbeleid te ontwikkelen, zoals in bijvoorbeeld Londen en Amsterdam van de grond is gekomen.
- vleesminderaars door goede vleesvervangende producten / gerechten overal gemakkelijk verkrijgbaar te maken. Prijssignalen geven hier momenteel een negatieve prikkel. Restaurants en catering kunnen gestimuleerd worden om meer aantrekkelijke vegetarische opties aan te

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

bieden die verder moeten gaan dan het vervangen van vlees met andere dierlijke eiwitten.

Ook het aanpassen van subsidiestelsel en belastingmaatregelen, zoals het doorberekenen van de kosten en negatieve effecten die - ook elders op de wereld - worden gemaakt door milieubelastende en sociaal benadelende voedselproductiemethoden. Bijvoorbeeld belasting heffen op maïs uit gebieden die kampen met waterschaarste of op dierlijke producten zoals vlees.

Prikkels geven: start, bijvoorbeeld, in navolging van Engeland, Japan en Zweden een proefprogramma met Voetafdruklabels, te beginnen met de Carbon Footprint, en daarna de volledige Voetafdruk (vanwege het landgebruik), zoals prof. Tim Lang (UK) adviseert.

Samenwerken met, en ruimte geven aan regionale ontwikkelingsmaatschappijen, provincies en NGO's (vergelijk NL initiatief energietransitie).

Consumenten voorlichten: Het is voor de gewone consument te ingewikkeld. En de industrie heeft te grote belangen om onafhankelijk advies te kunnen geven. Meer inzet en ondersteuning van onafhankelijke organisaties op het gebied van voeding en milieu.

De mens in zijn rol als burger en consument

Bewustwording en handelingsperspectief De mens opereert in twee verschillende rollen, die regelmatig met elkaar in conflict zijn. Als consument besteedt hij zijn geld en zwingelt daarmee economische processen aan. Consumenten kiezen op grond van simpele kosten/baten overwegingen met als belangrijkste drijfveer de vraag : what is in it for me? Als burger maakt een mens zich zorgen over ontwikkelingen in de wereld, en maakt op grond daarvan (politieke) keuzes, en steunen NGO's. Burgers maken zich vooral druk over het onduurzaam gedrag van anderen, en ze zoeken dan naar actoren die daar iets aan kunnen doen, zoals de overheid, het bedrijfsleven.

Maar burgers kunnen ook zelf invloed uitoefenen, namelijk door hun medeburgers aan te spreken op hun gedrag. Dat heet sociale controle, een begrip dat de laatste jaren een heel slechte naam heeft gekregen. En toch is sociale controle steeds belangrijker, naarmate we dichter op elkaar gaan wonen. En dat is in toenemende mate het geval. Sedert 2007 woont meer dan de helft van de wereldbevolking in een stedelijke omgeving, en dat percentage zal alleen nog maar toenemen. Het is dan ook van groot belang dat wij weer leren hoe we elkaar kunnen aanspreken, dus hoe we ons als medemens kunnen gaan gedragen. Daarmee wordt onze wereld hopelijk weer meer een "Samenleving". Alleen op die manier zal een consument bewuster gaan handelen. Bewustwording, beïnvloeding en handelingsperspectief bieden dienen dan ook hand in hand te gaan.

Bewustzijn van 37 % van de mensen is nodig voor het realiseren van een omslag (tipping point). We komen steeds dichter bij dit punt. Als je nu in de winkels kijkt en dat vergelijkt met 10 jaar geleden dan is het aanbod al heel anders.

De consument is zich echter nog onvoldoende bewust van zijn macht het systeem te veranderen. Het is daarom belangrijk dat ze zich verenigen. Je ziet dit

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

ook al gebeuren in regionale coöperatieve voedselverenigingen, eetclubjes maar ook handtekeningen acties en duurzame beloningssystemen.

Zodra de consument zich bewuster wordt van de noodzaak tot anders handelen, en zich daarmee ontwikkelt tot verantwoordelijk burger, staat hij in de winkel vaker voor een dilemma. Duurzaam eten is of te duur, of de consument weet niet wat duurzaam is, vertrouwt het niet of laat zich leiden door de invloed uit de omgeving, zoals de niet-duurzame reclames van de zoveelste kiloknaller.

Gezond eten is een maatschappelijk belang. Het zal omgevormd moeten worden naar een lifestyle. Door gezond eten moet de burger het gevoel krijgen erbij te horen. "De consument" krijgt invloed op de voedselproductie (ketens) als steeds meer mensen de juiste keuzes gaan maken en met hun aankopen hun stem laten gelden. In dit kader is het een leuke gedachte jonge kinderen te leren gezond en snel te koken, dan weten ze als ze ouder zijn en drukke levens hebben in ieder geval een goede maaltijd op tafel te zetten.

De mens in zijn/haar rol als ondernemer

"It became clear that business must take the lead in sustainability actions. If they do that well, consumers and governments will follow." (Seminar Future of Food, London 2010).

Bovenstaand citaat schetst een grote verantwoordelijkheid en rol voor het bedrijfsleven! In verschillende rapporten en conferenties wordt het bedrijfsleven aangesproken om de leiding te nemen op weg naar een ontwikkeling in de voedselvoorziening, hun verantwoordelijkheid te nemen, een lange termijn visie te ontwikkelen, duurzaamheidsissues op te pakken en met een actieplan te komen. Daarnaast is het een gegeven dat een relatief klein aantal grote bedrijven een groot deel van de handel controleert. Als toekomstperspectief schetsen wij dat een organisatie anno 2035 haar bestaansrecht zal ontlenen aan een nieuwe license: **de license to exist**.

Organisaties beseffen dat ze iets moeten doen. Zo lanceerde het Initiatief Duurzame Handel een Actieplan dat door 60 bedrijven en 8 NGO's getekend is. In dit plan stellen ze dat verduurzaming primair een taak van het bedrijfsleven is maar dat ze daarbij absoluut de samenwerking met de overheid en de NGO's nodig hebben. Unilever kondigde in november 2010 aan dat ze tegen 2020 hun milieuvoetafdruk gehalveerd zullen hebben. En daarnaast voelen bedrijven de druk van de milieubewegingen en de burgers.

In organisaties binnen de voedselketen zien we een aantal ontwikkelingen:

1) Van license to produce naar license to operate

Druk die de civil society (burgers) op bedrijven zet zorgt ervoor dat bedrijven niet meer alleen bestaansrecht verdienen door zich te houden aan wet- en regelgeving. Een voorbeeld is Greenpeace die de overgang naar duurzame soja en palmolie stimuleert.

2) Van interne naar externe doelstellingen.

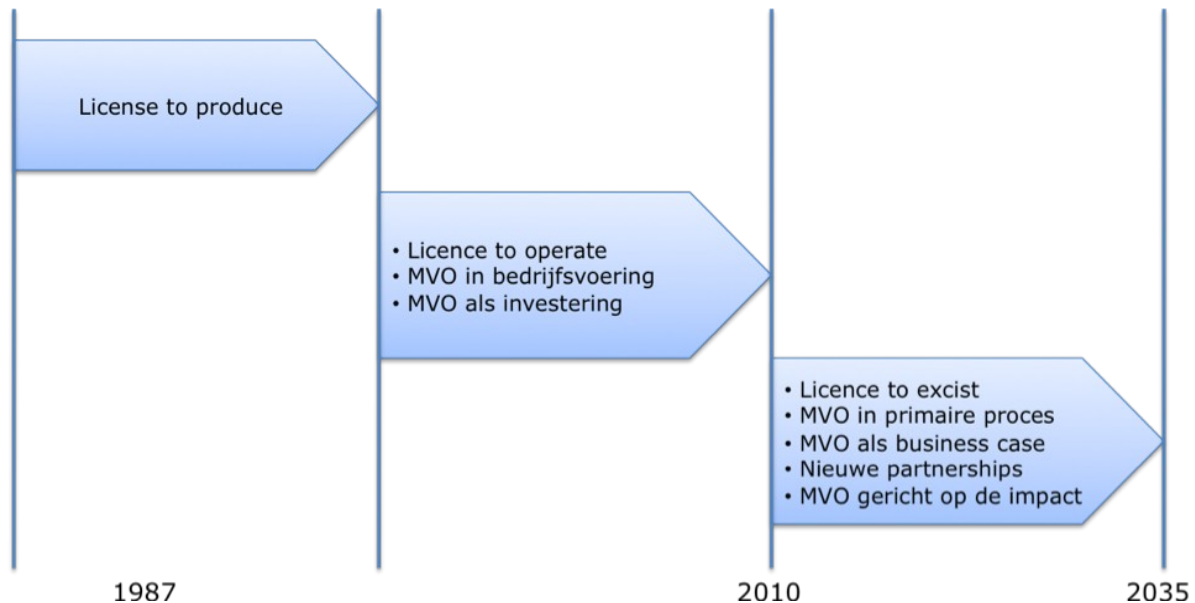
Veel organisaties zijn begonnen met het verduurzamen van activiteiten ter verbetering van hun bedrijfsvoering. De ontwikkeling gaat naar een

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

situatie waarin organisaties hun verantwoordelijkheid gaan nemen op de impact die ze hebben op hun omgeving en op de mondiale voedselvoorziening.

- 3) **Een beweging naar MVO 2.0** waarbij het externe en ketendenken belangrijk wordt.

Onderstaand groeipad geeft de ontwikkeling van de zakelijke markt in de voedselketen weer.

Het is volgens ons een absolute voorwaarde dat top-down en bottom-up elkaar gaan ontmoeten. CEO's moeten hun verantwoordelijkheid nemen maar ook de werknemers behoren dat te gaan doen.

De in **2035** license to exist geeft organisaties bestaansrecht die niet alleen wordt ontleend aan het voldoen aan wet- en regelgeving, de concurrentiepositie en de druk van de burgers en de maatschappij maar wordt ontleend aan organisaties die nadenken over hun impact en hun verantwoordelijkheid op de voedselmarkt nemen. Een nieuwe business-sense waar principes als total cost of ownership, systeeminnovatie, levensduur denken, kwaliteit van leven en bussiness as common sense bijpassen.

Het winstbelang en continuïteitsbeginsel als kernwaarden van een organisatie zullen nauw gekoppeld zijn aan de wijze waarop een organisatie de noodzaak tot ontwikkelingen in de voedselketen onderdeel laat zijn van zijn/ haar primaire proces, het ziet als een business case en nieuwe partnerships aangaat.

Goede voorbeelden:

- Coca Cola heeft met haar Turkse fruittelers 17-jarige contracten, omdat dit de levensduur is van de fruitbomen. Op deze manier hebben de Turkse telers toegang tot goedkopere en langdurige kredieten.

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

- Samenwerking tussen maatschappelijke organisaties en Ahold en Unilever willen de komende jaren 525 miljoen euro investeren in de verduurzaming van grondstromen.
- Freek Rijnja, lid van Raad van Bestuur van FrieslandCampina; "Ik geloof dat er een nieuwe generatie managers is opgestaan die verantwoordelijkheid wil nemen, het wil kunnen uitleggen aan hun kinderen". (Artikel ManagementTeam 2-12-2010).

Mogelijke interventies: neem als CEO van een organisatie de verantwoordelijkheid, sta open voor nieuwe partnerships in het verbeteren van de keten, draag als medewerker in een organisatie initiatieven aan, ga mee in de revolutie naar eco-economics, sluit aan of leer van koplopers.

De mens in zijn rol als (werknemer / lid van een) NGO

Er zijn in Nederland verschillende vormen van NGO's. Van actievoerende , tot adviserende en vooral ook verzorgende. Deze NGO's kunnen allen een zeer grote invloed uitoefenen op het verkrijgen van een duurzame voedselvoorziening.

De Actie gerichte NGO. De publieke campagne mobiliseren rond misstanden in de voedselketen heeft heel veel effect. De grote kracht van de NGO's hierbij is dat ze op basis van hun autoriteit in staat zijn misstanden aan de kaak te stellen. Het succes van de campagnes trekt vervolgens weer donateurs aan die het mogelijk maken nieuwe succesvolle campagnes op te zetten. Wij moedigen de medewerkers van deze NGO's aan om te blijven agenderen, actie te voeren. Hard op de inhoud, zacht op de man.

De informatie/lobby NGO. Veel bedrijven/gemeenten en andere organisaties hebben behoefte aan begeleiding. Ze willen best wel hun beleid aanpassen maar ontberen Awareness – Principle knowledge en How-to Knowledge. Op basis van hun kennis op deze terreinen zijn de informatie/lobby NGO's (denk aan WNF, Natuur & Milieu, Both ends,) in staat om beleid te beïnvloeden. De belangrijke opgave voor de medewerkers van deze NGO's is om de aansluiting met de economische kant van de organisaties te vinden. De grote uitdaging voor veel bedrijven ligt op het terrein van winstgevendheid.

De verzorgende NGO. Hieronder vallen zorginstellingen als bejaardentehuizen en verpleeginrichtingen maar ook de Woonstichtingen die samen bijna 40% van de woningen in Nederland beheren. Voor de groepen waarvoor deze stichtingen zorgen is voedsel vaak geen prioriteit en toch zal hun (sociaal en economisch zwakkere) doelgroep het eerste moeite krijgen om op een gezonde uitgebalanceerde wijze in hun voedselzekerheid te blijven voorzien. Juist de verzorgende NGO heeft hierin een zeer belangrijke taak. De mogelijkheden zijn legio. Van eigen voedselteelt tot buurtmoestuinen en stadslandbouw promoten, ondersteunen, aanleggen. De medewerkers van deze NGO's vragen wij om voedsel te agenderen. Het is levensvoorwaarde nummer 1.

De mens in zijn/haar rol van kennisoverdrager

Integraliteit en samenhang. De belangrijkste opgave voor het gehele onderwijs van basisonderwijs tot WO is dat ze de weeffout 'ontbreken van inzicht in de samenhang der dingen' zo snel mogelijk herstellen en dat vanuit deze integrale kennis onderwijsprogramma's worden aangepast. De economische opleidingen leveren nog steeds studenten af die denken dat de economie jaarlijks met 4% kan groeien zonder dat dit gevolgen heeft voor de planeet waarop we leven. Op vele basisscholen komen kinderen nauwelijks meer in contact met de echte natuur, het bouwonderwijs doceert nog traditionele bouwtechnieken en het agrarisch onderwijs richt zich vooral op het verhogen van de opbrengst per hectare, koe of vierkante meter varkensstal.

Het basisonderwijs Vanaf de eerste jaren op school worden kinderen niet alleen geconfronteerd met het aanleren van kennis, maar ook met het leren omgaan met anderen. Op die manier worden mensen "spelenderwijs" ook burgers, die zich in de samenleving kunnen handhaven. Juist door de enorme nadruk op de leervakken lijkt de aandacht voor het leren omgaan met anderen op de achtergrond te geraken. Daardoor weten mensen niet meer goed hoe ze anderen op hun gedrag kunnen aanspreken, en evenmin leren we hoe om te gaan met kritiek van anderen. Gevolg is dat er steeds meer geweld ontstaat als mensen met elkaar in contact komen, en daarmee wordt de afstand tussen mensen alleen maar vergroot. Een ontwikkeling die juist het "samenleven" lijkt tegen te werken.

Het basisonderwijs kan leerlingen in contact brengen met voedselproductie en -bereiding; zowel in de praktijk als met heldere informatie: wat is het, hoe groeit het, waar komt het vandaan, wat komt er allemaal bij kijken. Kinderen kan geleerd worden dat ze leiding kunnen nemen in het kiezen van hun voedsel en wat die keuze te maken heeft met de 'buur' aan de andere kant van de wereld. Maak maar eens met de kinderen een analyse van een Chocolate Kinderei. De wereld achter de ingrediënten is werkelijk zeer boeiend (en vooral ook bewustmakend) om te ontdekken. Het ei bevat aluminium, plastic, suiker, cacaomassa, magere melkpoeder, lecithine (soja), aroma, boter en papier. Het aantal kapstokjes dat aangereikt wordt om de samenhang der dingen uit te leggen is gigantisch. Leerkrachten en ouders, betrek uw kinderen bij het thema voedsel. Steeds meer kinderen denken dat aardappels in de supermarkt groeien en de vergeten groenten zijn ook bij de volwassenen letterlijk van de kaart verdwenen.

Het voortgezet onderwijs heeft te maken met pubers die grenzen overschrijden en het onbekende onderzoeken. Zij communiceren veelal via social media. Geef pubers de mogelijkheid te onderzoeken wat integrale samenhang van voedsel werkelijk betekent. Geef pubers transparante informatie, gebruikmakend van hun eigen communicatienetwerken. Geef pubers goed voedsel in de kantine, al dan niet zelf bereid, en ook een portie informatie over herkomst, inhoudstoffen, impact op het klimaat etc. Vrijwel alle vakken van VMBO en VWO lenen zich voor het uitdiepen van basiskennis over voedsel. Pubers kunnen leren wat voedsel met hun lichaam doet en wat de impact is van

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

hun voedselpatroon op de rest van de wereld. Pubers kan geleerd worden op basis van de beschikbare kennis hun eigen keuzes te maken betreffende de weg die zij willen bewandelen op deze planeet ten aanzien van het thema voedsel. Zal die keuze er een zijn waarbij genoeg gezond voedsel voor een ieder beschikbaar wordt/blijft?

Het vakonderwijs (MBO en HBO). MBO en HBO leiden de praktijkprofessionals van morgen op. Naast de samenhang der dingen zouden de grote uitdagingen waarvoor we staan een vast onderdeel van de lespakketten moeten zijn. Van kunstmestgrondstof schaarste tot het sluiten van kringlopen. Daarnaast zal tijdens de opleiding al veel aandacht besteed moeten worden aan hoe processen bij te sturen, hoe met andere disciplines samen te werken en de daar opgedane kennis in de praktijk te integreren. De uitdaging van de leerkrachten en het management is te onderzoeken of de curricula aansluiten bij de uitdaging waarvoor we staan, bij de behoeften die het bedrijfsleven nu heeft, bij de noodzaak, de weeffouten en de mogelijkheden.

Het Wetenschappelijk Onderwijs heeft als taak te onderzoeken hoe, met de in de toekomst steeds minder wordende grondstoffen en -beschikbare grond per wereldburger, de efficiëntie van de voedselproductie verhoogd kan worden. Wetenschappelijk onderzoek naar agrarische technische innovaties kan een belangrijke bijdrage opleveren, echter onderzoek naar verbetering in het integrale management van de agrarische sector en de voedselketen en kennisoverdracht over een duurzame landbouw verdienen net zoveel aandacht. Dit is vooral het geval in de landbouw in landen met grote problemen met droogte en een ad hoc-landbouw. Het streven naar duurzaamheid in het algemeen is een taak van iedere opleiding, zowel technisch alsook economisch, agrarisch en medisch. Om de samenhang der dingen te bezien is het goed om dwarsverbanden te leggen door bijvoorbeeld samenwerkingsverbanden tussen de verschillende faculteiten rondom de duurzaamheidsvraagstukken. Hoe gaan we interdisciplinair en transdisciplinair met voedsel als thema aan de slag.

Conclusies en perspectief

In dit rapport hebben we een aantal ontwikkelingen gesignaleerd die maken dat aandacht voor het stimuleren van duurzame voedsel-productie en -consumptie steeds belangrijker wordt. De afgelopen 25 jaar zijn een aantal maatregelen genomen, maar die lijken niet het gewenste resultaat op te leveren. Onze analyse is dat een beter resultaat pas verwacht mag worden als mensen met hoofd en hart bij het vinden van een oplossing betrokken gaan worden, zoals reeds in 1987 in *Our common Future* werd opgemerkt.

In dit rapport is uitgewerkt hoe mensen in hun diverse rollen kunnen bijdragen. Maar het is onze verwachting dat de meeste impact verwacht mag worden als mensen weer leren hoe elkaar aan te spreken op hun gedrag. Alleen op die manier kunnen we weer echt gaan samenleven.

Laten we ons de komende jaren anders gaan opstellen ten opzichte van duurzaamheid en onze verantwoordelijkheid nemen. Een afspraak die we met elkaar maken om te komen tot een duurzame (langetermijn) gerichte voedselvoorziening.

We hebben allemaal een gemeenschappelijke rol en dat is de rol als consument. Een macht die steeds groter wordt en zelfs in groeimodellen de volgende machtspartij wordt in de voedselketen. Maar kiezen wij anno 2010 voor voedsel die met zorg voor dier en milieu is geproduceerd? Consumeren we zonder te veel weg te gooien? Beseffen we nog wat we eten als we een pakje varkensvlees bij de supermarkt halen? Denken we twee keer na bij het schap over een gezonde keuze? Zijn we ons bewust van onze invloed en keuzes? Het raakt immers niet alleen onze eigen gezondheid en portemonnee maar ook die van de andere mensen, dieren en onze planeet.

Niet alleen je rol als consument is belangrijk. Sta voor je waarden en sluit je bijvoorbeeld aan bij een NGO, een stichting als wakker dier. Kijk eens rond in je eigen leefomgeving. In je eigen functie bij je werkgever? Welke impact en stappen kan ik daarin zetten?

Het jaar 2035 toont een lonkend beeld waarin de steden zich ontwikkelen met stadstuinen en meer dieren. Kinderen die meer weten over voedsel en dieren. Dan zijn er internationale handelsafspraken gemaakt tussen overheden en multiple players, ondernemingen in de voedselketen die samenwerken aan een globaal probleem, etc. Dit rapport heeft geschetst waarom we daar willen komen en hoe we daar stapjes in kunnen zetten. Samen komen we tot een mondiale foodprint.

Er zullen de komende jaren voedingsmiddelen op de markt komen waarvan we nu nog niet kunnen dromen. Een scenario waarin we alleen nog maar op een kauwgum kauwen zoals Roald Dahl dat beschreef in *Sjaakie en de Chocoladefabriek* is dichterbij dan menigeen van u zal denken. Maar dat is kwalitatief geen aantrekkelijk scenario en bovendien lost dat de hebzucht van de consument niet op.

In principe is er immers voldoende kwalitatief hoogwaardig voedsel in de wereld om 9 miljard mensen te voeden. We zullen het alleen totaal anders moeten produceren, verdelen en consumeren. Wat we precies eten, hoeveel en wat de herkomst zal zijn is niet te zeggen. Dat de voedsel-voorziening er over 25 jaar totaal anders uitziet is een feit. Evenals dat we het moeten produceren met

Samenvatting OCF-themaraapport Voeding

minder impact, zonder fossiele energie en met hergebruik van grondstoffen, zoals fosfaat.

Belangrijk is dat we begrijpen dat het menselijke brein (Human Nature) niet echt mee zal werken aan het verduurzamen van de voedselketen op de lange(re) termijn. De mens wil eten, nu en lekker, ik eerst, dan mijn kinderen en de rest van de familie en als er dan iets overblijft dan misschien de rest. Het gemeenschappelijke (common) zal voorrang moeten krijgen boven het individuele en de aarde boven de economie.

Een duurzame mondiale voedselvoorziening voorziet in de zekerheid dat voedsel geproduceerd en geconsumeerd wordt met respect voor mens, dier en milieu, nu en later.

Als dit in de harten en handen van de mens in zijn verschillende rollen doordringt en zich daar hecht, acht de werkgroep voedsel zo'n duurzame voedselvoorziening haalbaar.

Een Common Foodture heeft ingrijpen op systeemniveau (internationale samenwerking overheden) en aansluiting op alle andere niveaus. En zoals Klaas van Egmond aangeeft: het heeft een vorm van beschaving, waarbij wij gezamenlijk de verantwoordelijkheid durven nemen en zorgen voor balans tussen individuele belangen en die van de samenleving.

De deelnemers

Martijn Messing is bij de oplevering van de deelrapporten OCF2.0 directeur van Stichting De Kleine Aarde en na 1 januari 2011 bestuursvoorzitter van Stichting Duurzame Waarden. Martijn was 22 jaar zelfstandig ondernemer, is opgeleid en toegepast autodidact op economisch, psychologisch en ecologisch gebied. Martijn is bedenker van de Duurzame Waardekaart (www.duurzamewaardekaart.nl) en met het door hem ontwikkelde organisatie – begeleidingsprogramma Duurzaamheid in Actie begeleidde hij vele organisaties, profit en non profit. Martijn is erg geïnteresseerd in de Human Nature (psychologie van de gedragsverandering in relatie tot het thema duurzame ontwikkeling) en zet zich in voor de transitie naar een Weconomy (We Eco Economie). Martijn is getrouwd met Christina (psychologe) en heeft 2 kinderen Lynn (12) en Tije (9) voor wie hij graag werkt volgens de quote 'wij hebben de aarde niet gekregen van onze ouders en grootouders maar te leen van onze kinderen'.

Drs **Carl Hoyer** RBA (1969). Bedrijfseconomie Erasmus Universiteit (1996). Ruim 6 jaar beleggingsanalist bij Van Doorn Securities en Meztler Bankhaus, focus op voedings- en drankensector en handelshuizen. Financiële communicatie en Corporate communicatie bij Buhrmann/Corporate Express en Heineken. Sinds 2010 verantwoordelijk bij Koninklijke Wessanen voor alle Financiële, Corporate en Interne communicatie. Wessanen heeft in 2009 de strategische keuze gemaakt zich te richten op biologische voeding in Europa.

Corné van Dooren (45) is voedingskundige (WUR) uit Delft. Hij werkt als Kennisspecialist Duurzaam Voedsel bij het Voedingscentrum in Den Haag. Daarvoor was hij actief bij een adviesbureau en vakjournalist voor diverse professionele voedingsbladen als Food Management, VMT en Voeding Nu. Hij schreef een bijdrage voor diverse boeken en rapporten over voeding, met als onderwerpen functional Foods, voedselveiligheid, E-nummers, gentechnologie, voedselkilometers, eerlijke handel, biodiversiteit en ethiek. Hij wil graag een bijdrage leveren aan het denken over en formuleren van een nieuwe visie op gezond en duurzaam voedsel voor de toekomst.

Ir. **Jelleke de Nooy-van Tol** (1951). Landbouwingenieur Wageningen (1977); 10 jaar ervaring in ontwikkelingssamenwerking/integrale gebiedsontwikkeling; strategie, aansturing en coördinatie met betrekking tot 'groene ruimte' onderzoek, bij LNV (DWK) en Wageningen UR. Daar vernieuwende initiatieven opgezet met betrekking tot biologische en waardevolle landbouw, interdisciplinair werken (WISI). Oprichtster en coördinator Netwerk Vitale Landbouw en Voeding. Internationaal actieve ZZP-er ten behoeve van integrale gebiedsontwikkeling, herstel kringlopen, relatie bodem-landbouw-voeding-gezondheid, versterking endogene.

Jenny van den Boogaard (26) is zich aan het ontwikkelen tot organisatie/projectadviseur in MVO en duurzaamheid. Ze werkt op dit moment bij het programma duurzame bedrijfsvoering Rijk ondergebracht bij het ministerie van BZK. Haar interesse voor verandervraagstukken op MVO en duurzaamheid zijn gegroeid tijdens haar afstudeerscriptie waarbij ze onderzoek heeft gedaan naar de integratie en implementatie van MVO in een organisatiestrategie. Dit heeft geleid tot een publicatie van het artikel: Duurzaamheid: drijfveer of imago? De complexiteit van het voedselthema wat zowel een mondiale issue is als de mens in zijn/haar dagelijkse gedrag raakt sluit goed aan bij haar interesses.

Kimo van Dijk MSc (1985). Afgestudeerd in Biological Sciences aan de Universiteit van Amsterdam en gespecialiseerd in ecologie, biodiversiteit en duurzame landbouw. Tijdens zijn studie experimenteel onderzoek gedaan naar duurzame bestrijdings- en bestuivingsmethoden, met een scriptie over de wereldwijde eiwit balans en de transitie naar duurzamere productie en consumptie van eiwitten (onder begeleiding van Louise Fresco). Op dit moment expert duurzame landbouw met een focus op fosfor / fosfaat zekerheid. Hij gaat graag zelfstandig, gedreven en creatief aan de slag samen met het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid om een duurzame toekomst van theorie in praktijk te brengen.

Berdi Doornebosch (1984), ingenieur in Tropische Landbouw, Hogeschool Larenstein Deventer. Dubbele Master (MSc) in Sustainable Development in Agriculture van de Universiteit van Kopenhagen, Denemarken en IRC/SupAgro Montpellier, Frankrijk. Onderzoeks- en veldervaring in India, Tanzania, Senegal, Mexico en Maleisië. Momenteel werkzaam als junior consultant bij een milieuadviesbureau.

Catherina Giskes (1959) Natuurvoedingsrestaurant Amsterdam(1980-1986) onder het motto: 'de beste arts is een goede kok'. Natuurgeneeskunde Hippocrates Bloemendaal (1982-1984), Nosiris
Onderzoek naar invloeden op het zaaimoment van bomen en granen (1987),
Doctoraal geneeskunde UvA(1987-1995), Initiator Granulla, Art meets Science and Spirituality in a changing Economy (1988-1991), Leembouw Nederland Carl Giskes vof (1992-heden), Buurtactiviteiten in de Baarsjes, Ondersteuning oprichting Guus Kieft School, Werkgroep Onderwijs Fodok (ouders van dove kinderen),
Directeur Tierrafino BV (2009-heden), HET BEGIN VAN EEN DUURZAME STRAAT... duurzame vergaderruimte.

Diana Kortbeek is een internationaal werkende kunstenaar; beeldhouwen en schilderen. Ik heb me vanaf mijn vroege jeugd beziggehouden met voeding. Als kunstenaar zie ik dat er grote veranderingen plaatsvinden die nog wachten tot de kritische massa is bereikt. Daarna kan de echte omslag plaatsvinden. Ik zal waar dan ook mensen in hun hart proberen te raken om dit proces te helpen versnellen.

Chris Dutilh (1947) ging na een doctoraal examen scheikunde, gevolgd door een promotieonderzoek in biochemische richting in 1976 werken bij Unilever, waar hij diverse functies heeft bekleed. Als laatste was hij manager duurzame ontwikkeling voor Unilever Benelux. Op 1 november 2010 heeft Dutilh Unilever met vervroegd pensioen verlaten. Daardoor kan hij zich nu via zijn adviesbureau breder inzetten op het gebied van duurzame ontwikkeling. Daarnaast blijft hij werken als projectmanager bij de stichting duurzame voedingsmiddelenketen (DuVo), waarin ongeveer vijftien bedrijven uit de voedingsmiddelenketen samenwerken om het begrip duurzame ontwikkeling vorm en inhoud te geven. Dutilh is verder onder andere bestuurslid van Milieu Centraal, en van de Vereniging voor Milieuprofessionals (VVM).

De literatuurlijst in het boek

- Churchill, W. (1931). Fifty Years Hence. *Strand Magazine*. Verkregen van teachingamericanhistory.org/library/index.asp?document=1914
- Dicke, M. (2010). *Waarom zou je geen insecten eten?* [Video]. Verkregen van www.ted.com/talks/lang/dut/marcel_dicke_why_not_eat_insects.html
- HLN (Het Laatste Nieuws). (2010, mei 18). Voedselcrisis: Binnen twee jaar draaien ze insecten in onze pizza. *Het Laatste Nieuws*.
- Hopkins, R. (2009). *Het transitie handboek: Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht*. Utrecht: Van Arkel.
- Luitjes, H. (2007). *Voedselverspilling in de horeca*. Wageningen UR. Verkregen van www.senternovem.nl/mmfiles/voedselverspilling%20horeca%20cijfers%20Luitjes_tcm24-250971.pdf
- Maynard, R. (2009). *An inconvenient truth about food: Neither secure, nor resilient*. Soil Association. Verkregen van www.soilassociation.org/LinkClick.aspx?fileticket=EttWlupviYA%3D&tabid=387
- Rabbinge, R. (2010, oktober 4). *Lezing De Rode Hoed | Biologica*. Verkregen van www.biologica.nl/content/lezing-rudy-rabbinge-4-oktober-de-rode-hoed
- Šebek, L. B. J., & Schils, R. L. M. (2006, juni). *Verlaging van methaan- en lachgasemissie uit de Nederlandse melkveehouderij*. Animal Science Group Wageningen UR. Verkregen van library.wur.nl/way/bestanden/clc/1855867.pdf
- Slow Food Nederland. (2011). *Over Slow Food*. Verkregen van www.slowfood.nl/over-slow-food/
- Steenbergen, H. (2010). *Er komt een herwaardering van de groente*. Verkregen van www.groentennieuws.nl/nieuwsbericht_detail.asp?id=65885
- Voedingscentrum en Milieu Centraal. (2011). *Meest gestelde vragen - Eten is om op te eten*. Verkregen van www.etenisomopteeten.nl/meest-gestelde-vragen
- Wageningen UR. (2006). *Foodmile*. Verkregen van www.kennisonline.wur.nl/BO/BO-03/004/08/beschrijving.htm
- WCED (World Commission on Environment and Development). (1987). *Our common future*. G. Brundtland, (Red.). Oxford: Oxford University Press.
- WNF (Wereld Natuur Fonds). (2010). *Geef de aarde door: Nederlandse samenvatting Living Planet Report 2010*. Verkregen van assets.wnf.nl/downloads/folder_livingplanetreport2010nl.pdf

Het boek

Duurzaam Denken Doen

Inspiratieboek voor onze gezamenlijke toekomst

Jan Jonker (eindredactie) en team van het project 'Our Common Future 2.0'

2011, 1ste druk, ISBN 978 9013090086

Omschrijving

Hoe ziet ons leven eruit in 2035? De doemscenario's van smeltende ijsbergen en vervuilde rivieren kennen we inmiddels wel. Maar kan het ook anders? Wie goed om zich heen kijkt, ziet dat er al veel gaande is. Steeds kritischer kijken we naar onze manier van wonen, werken, reizen, produceren en consumeren, leren en gezond blijven. We worden ons bewuster hoe het beter kan. Maar hoe versnellen we de verandering die we willen? Dit boek wil een positieve bijdrage leveren aan die verandering met tips, inspiratie en een agenda voor de toekomst.

Een groep van ruim 400 vrijwilligers heeft zich in het project 'Our Common Future 2.0' een jaar lang gebogen over de vraag hoe we kunnen doorstarten naar een meer duurzame toekomst.

Deze unieke denktank heeft de basis gelegd voor dit boek. Het gaat in op negentien actuele thema's, van economie tot spiritualiteit en van leiderschap tot afval. Voor elk van die thema's wordt een visie neergezet en worden tips gegeven. Samen levert dat een schat aan ideeën op voor iedereen die wil bijdragen aan een duurzame maatschappij. **Duurzaam Denken Doen** wil bijdragen aan positieve veranderingen voor de wereld van morgen.

Van elk verkocht exemplaar van dit boek gaat één euro naar de Stichting OCF 2.0 voor onderzoek op het terrein van duurzaamheid.

Verkrijgbaar als boek en e-book bij de Kluwershop:

www.kluwershop.nl/management/details.asp?pr=15241